

ВИДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ: СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ

Шаркова А.М.,
аспірант кафедри правосуддя

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена класифікації видів кримінального процесуального затримання відповідно до чинного КПК України. Автор вказує приклади існуючих наукових класифікацій видів затримання, наводить порівняльно-правовий аналіз інституту затримання свідків у США та детально зупиняється на правовому регулюванні превентивного затримання в Україні. Автор пропонує власну класифікацію видів кримінального процесуального затримання на підставі норм кримінального процесуального закону України.

Ключові слова: кримінальне процесуальне затримання, класифікація видів затримання, затримання свідків, превентивне затримання в Україні.

Шаркова А.М. / ВИДЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАДЕРЖАНИЯ: ПОПЫТКА КЛАССИФИКАЦИИ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена классификации видов уголовного процессуального задержания в соответствии с действующим УПК Украины. Автор приводит примеры существующих научных классификаций видов задержания, даёт сравнительно-правовой анализ института задержания свидетелей в США и подробно останавливается на правовом регулировании превентивного задержания в Украине. Автор предлагает собственную классификацию видов уголовного процессуального задержания на основании норм уголовного процессуального закона Украины.

Ключевые слова: уголовное процессуальное задержание, классификация видов задержания, задержание свидетелей, превентивное задержание в Украине.

Sharkova A.M. / TYPES OF CRIMINAL PROCEDURE DETENTION: AN ATTEMPT TO CLASSIFY / Kyiv national university named after Taras Shevchenko, Ukraine

The article is devoted to the classification of criminal procedure detention in accordance with the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The author gives the examples of the existing scientific classifications of detention, gives a comparative legal analysis of the detention of witnesses in the United States and dwells on the legal regulation of the preventive detention in Ukraine. The author argues that the criminal procedure detention is caused by the practical needs and directed both to implement an effective prevention and combating of crime, and to create a system of the procedural mechanism of the ensuring the rights of detainees. The paper says that the detention provides a significant restriction of the right to liberty and security, and therefore, the state is to provide the procedural mechanism for its application, which would rule out the possibility of the unequal interpretation of the Criminal Procedural Code of Ukraine in the enforcement process. The author also offers her own classification of the criminal procedure detention on the basis of the norms of the criminal procedural law of Ukraine. Indeed, the problem of detention has theoretical, legal and practical aspects. And one of the problems of the theoretical aspects of detention is, in our view, is the classification of types of criminal procedural detention. The author gives the classification of types of criminal procedural detention according to the following features: the subject providing the detention; the procedural status of the detained persons; the legal status of the detained persons; the legal regime of territory of the detention.

Key words: criminal procedural detention, types of detention, detention of witnesses, preventive detention in Ukraine.

Кримінальне процесуальне затримання обумовлюється потребами практики і спрямовується як на здійснення ефективної превенції та протидії злочинності, так і на створення системи процесуальних гарантій та механізму реалізації прав затриманих осіб.

Затримання передбачає суттєве обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність, а, отже, держава зобов'язана на законодавчому рівні передбачити процесуальний механізм його застосування, який би виключав можливість неадекватного тлумачення норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у процесі правозастосування.

Стаття 29 Конституції України, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також ст. 14 КПК України передбачають, що обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність допускається виключно у передбачених законом випадках та за процедурою, чітко встановленою законом. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що при досудовому провадженні мають місце факти незаконних затримань осіб та недодержання умов тримання їх під вартою, порушення матеріальних та процесуальних прав затриманих [1, с. 191].

Відповідно до офіційної статистики Генеральної прокуратури стосовно здійснення кримінального процесуального затримання (Відомості про затримання осіб як підозрюваних у кримінальних провадженнях слідчих прокуратури), за період дії КПК України було затримано 799 осіб у порядку ст. 207 та 208 КПК України, і жодної особи не звільнено за невідповідженням підозри у вчиненні злочину. Якщо говорити про додержання принципу

законності при застосуванні кримінального процесуального затримання та при триманні затриманих у кімнатах для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ, то із офіційної статистики бачимо, що до відповідальності за порушення закону при триманні затриманих у кімнатах для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ притягнуто 762 працівника за період дії КПК 2012 року.

Варто погодитися із А. К. Черновою, яка вказує, що здебільшого негативні факти з практики затримання підозрюваних свідчать як про недосконалість чинного законодавства з цих питань, так і про необхідність глибшого теоретичного аналізу існуючих проблем правозастосовної діяльності, узагальнення накопиченого теоретичного та емпіричного матеріалу, обґрунтування проблеми затримання особи, яка вчинила злочин. Ці практичні проблеми виникають, на думку А. К. Чернової, у зв'язку з тим, що закон не досить чітко визначає сутність, зміст і процесуальну форму затримання підозрюваного [1, с. 191].

Дійсно, проблеми затримання мають теоретичний, законодавчий та практичний аспекти. І одним із таких теоретичних аспектів проблем затримання є, на наш погляд, класифікація його видів.

Питанню класифікації видів затримання приділено значну увагу науковцями-криміналістами, серед яких: О. В. Волохова, М. М. Єгоров, М. В. Жижина, А. В. Кофанов, В. О. Маярова та інші. Проблема кримінального процесуального затримання присвячено праці таких учених-процесуалістів як: Р. Т. Благута, В. Г. Гончаренко, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло, В. П. Шибіко,

О. Г. Шило. Однак, не зважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених проблемам затримання, питання класифікації видів кримінального процесуального затримання відповідно до чинного КПК України залишається невирішеним.

Розглядаючи криміналістичну класифікацію видів затримання, зазначимо, що науковці виділяють залежно від: 1) кількості затриманих осіб – одиночне і групове затримання; 2) місця проведення – затримання у квартирі, службовому приміщенні, міському транспорті, вагоні поїзда, каюті судна, громадському місці, на вулиці, на відкритій місцевості тощо; 3) часу на підготовку – з попередньою підготовкою або без такої (по гарячих слідах); 4) наявності зброї – затримання озброєного чи незброєного підозрюваного [2, с. 187].

С. Слинко на підставі аналізу норм КПК України виокремлює два види затримання: 1) на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. 187-191); 2) без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207, 208) [3].

У той же час автори підручника «Кримінальний процес» виділяють такі види затримання: 1) затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (у порядку ст.ст. 190-191 КПК України); 2) законне затримання (у порядку ст. 207 КПК України) 3) затримання уповноваженою службовою особою (у порядку ст. 208 КПК України); 4) затримання з метою екстрадиції (у порядку ст. 582 КПК України). Ці види затримання відрізняються за цільовим призначенням, підставами та порядком застосування, а також суб'єктами, які уповноважені приймати таке рішення [4, с. 324].

В. Г. Гончаренко зазначає, що згідно з нашим кримінальним процесуальним законодавством затримання як тимчасова ізоляція підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення може бути п'яти видів, кожен з яких, маючи однаковий процесуальний статус, відрізняється окремою метою та особливостями процедурного характеру: а) затримання підозрюваного, обвинуваченого, свідка за ухвалою слідчого судді або суду з метою забезпечення приводу для участі у проведенні процесуальних дій під час досудового розслідування або судового розгляду, якщо їх участь у проведенні цих дій є обов'язковою і вони не з'явилися без поважних причин на виклик слідчого або суду (ст. ст. 139, 140 та 187-191 КПК України); б) затримання підозрюваного, обвинуваченого за ухвалою слідчого судді, суду, якщо до одного з них має бути застосований запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (ст. ст. 187, 204 КПК України); в) законне затримання (кожним кожного) в точно встановлених законом випадках без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207 КПК України); г) затримання без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою в точно встановлених законом випадках (ст. 208 КПК України); д) затримання народних депутатів, суддів та інших осіб, визначених ст. 480 КПК України [5, с. 12]. При цьому, видається помилковим віднесення автором приводу свідка до різновидів кримінального процесуального затримання та виокремлення поняття «затримання свідка» відповідно до чинного КПК України.

Дійсно, відповідно до ст. 140 КПК України привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час, однак, на підставі порівняльно-правового аналізу інституту затримання свідків у іноземних законодавствах, уявляється недоцільним змішування понять приводу свідка та кримінального процесуального затримання. Для порівняння наведемо приклад прямого законодавчого закріплення процедури затримання свідків в США.

Так, на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права в США, за певних обставин, федеральні

та закони штатів наділяють правом співробітників правоохоронних органів затримувати осіб, які не є причетними до здійснення злочинної діяльності. Повноваження для здійснення такого затримання знаходять свій вияв у інституті затримання особливо важливих свідків [6] (англ. – «material witness detention»), яке законодавець США відносить до «спеціального» затримання або затримання для спеціальних потреб.

Важливий свідок в американському праві (англ. «material witness») – це особа, яка володіє інформацією, щодо якої існує презумпція, що вона стосується кримінальної справи. Відповідно до параграфу 3144 розділу 18 Кодексу США уповноважена особа правоохоронних органів, і, по-друге, що в подальшому практично буде неможливо забезпечити його присутність за допомогою простої судової повістки [7].

Хоча точні відповіді на ці питання ще не надані Верховним судом США чи апеляційними судами, з урахуванням достатньої кількості судових прецедентів [8], які стосуються права офіцера на затримання важливого свідка, на сьогодні можна зробити обґрунтований висновок про те, що право на затримання важливого свідка у США повинне розглядатися у контексті інституту «спеціального» затримання або затримання для спеціальних потреб (англ. – «special needs detention»). Судовою практикою США вироблена загальна позиція, відповідно до якої уповноважені посадові особи можуть здійснювати затримання для спеціальних потреб лише за одночасного існування двох умов: 1) громадський інтерес як основна мета затримання (основною метою затримання повинно бути забезпечення публічних інтересів нарівні з метою з'ясування, чи є затримана особа злочинцем); 2) перевага суспільного інтересу над рівнем втручання в особисте життя особи (необхідність застосування затримання повинна переважати над рівнем серйозності втручання держави у свободу та особисту недоторканність людини) [9].

Таким чином, на відміну від України, США володіють історією санкціонування затримання важливих свідків з метою забезпечення їх присутності у суді та гарантування дачі ними показань щодо особливо тяжкого злочину [6].

Ще одним видом кримінального процесуального затримання, на детальнішому аналізі якого зупинитися уявляється вкрай необхідним, є превентивне затримання.

Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години» та Інструкцією про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції передбачено, що з метою захисту громадян, держави і суспільства від терористичних загроз у районі проведення довготривалої антитерористичної операції, як виняток, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб. Граничний строк превентивного затримання не може перевищувати 30 діб. Підставою для превентивного затримання є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою терористичної діяльності.

Відповідно до чинного законодавства України превентивне затримання здійснюється за вмотивованим рішенням начальника Головного управління (управління) Служ-

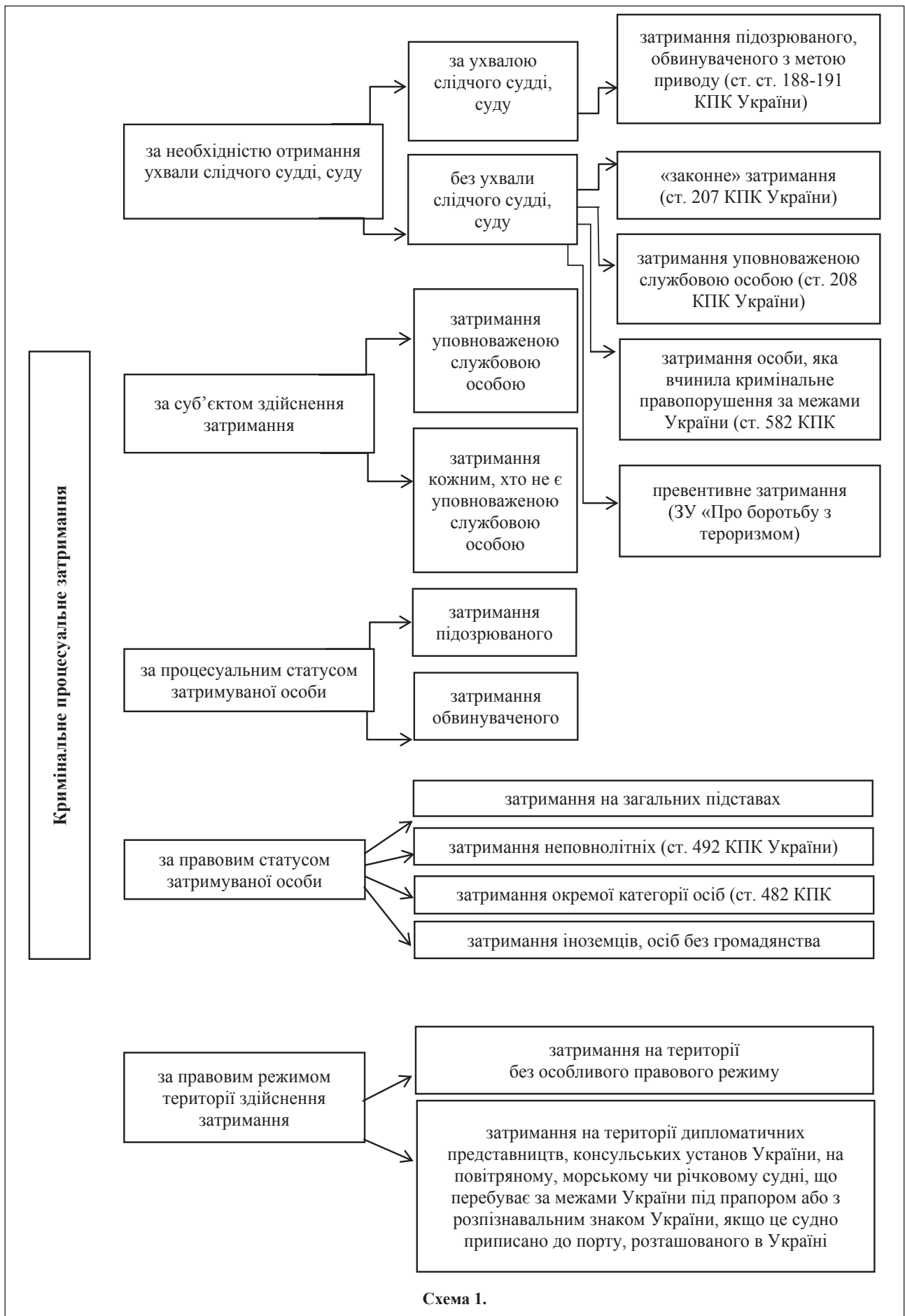

Схема 1.

би безпеки України або начальника Головного управління (управління) Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, у відповідній області, містах Києві та Севастополі за згодою прокурора та без ухвали слідчого судді, суду.

Копія рішення про превентивне затримання особи, причетної до терористичної діяльності, на строк понад 72 години невідкладно надається затриманій особі, а також негайно направляється до слідчого судді, суду відповідної юрисдикції разом із клопотанням про обрання належного запобіжного заходу стосовно відповідної особи.

Однак, у своєму Висновку на проект Закону про превентивне затримання особи (осіб) (реєстр. № 4471 від 17 березня 2014 року) Верховний Суд України зазначив, що в чинному законодавстві України відсутній інститут превентивного затримання особи, а, отже, при запровадженні нових положень кримінально-процесуального характеру слід враховувати вимоги чинного Кримінального та КПК України. Запровадження цього інституту має відбуватися у спосіб, що не суперечить основоположним принципам вказаних кодексів та гарантуватиме дотримання прав людини [10].

При вирішенні порушених питань слід зважати, зокрема, на вимоги ст.ст. 5 і 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожному гарантується право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадків, передбачених цією статтею і відповідно до процедури, встановленої законом. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який установить обґрунтованість будь-якого висунутого кримінального обвинувачення.

Згідно зі ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. За нормами ст. 12 КПК України під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим в

інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше, як на підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом. Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання.

Верховний Суд України слушно зазначає, що превентивне затримання відповідно до положень законопроекту не є мірою запобіжного заходу, хоча фактично є триманням під вартою, що не відповідає нормам ст. 176 КПК України. Крім того, стосовно здійснення судом передбаченої ст. 2 законопроекту перевірки обґрунтованості превентивного затримання особи Верховний Суд України вважає, що процедура розгляду справи в суді потребує більш чіткої деталізації з метою забезпечення дотримання у правозастосовній практиці прав людини під час реалізації положень цієї статті.

В той же час Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наголошує на тому, що кожна особа, свободу якої обмежено внаслідок застосування до неї превентивного затримання, може одразу ж звертатись до Європейського суду проти України, що в результаті однозначно призведе до рішення на її користь [11].

Таким чином, незважаючи на законодавче закріплення превентивного затримання, уявляється необхідним наголосити на тому, що норми, які його регулюють, суперечать гарантіям, встановленим Конституцією України, нормам КПК України та вимогам низки міжнародних нормативно-правових актів.

Враховуючи наведене вище та на підставі аналізу норм чинного КПК України, пропонуємо наступну наукову класифікацію видів кримінального процесуального затримання, яка представлена на Схемі 1.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернова А. К. Вимоги сучасної практики як передумови до перегляду кримінально-процесуальної регламентації затримання особи, підозрюваної у скоєнні злочину / А. К. Чернова // *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 190–197.
2. Криміналістика : питання і відповіді / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 280 с. ; Криміналістика / О. В. Волохова, Н. Н. Егоров, М. В. Жижина, Е. П. Ищенко. – Москва : Проспект, 2011. – 349 с.
3. Слинко С. М. Затримання особи на стадії досудового розслідування / С. М. Слинко // *Судебно-юридическая газета*. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sud.ua/blog/2014/03/20/61816-zatrimannya-osobi-na-stadii-dosudovogo-rozsliduvannya/print>.
4. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, А. Я. Тацій, А. Р. Тумаянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Гончаренко В. Г. Правові питання затримання особи в кримінальному провадженні / В. Г. Гончаренко // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2014. – № 2 (23). – С. 11–14.
6. Studnicki S. M. Material witness detention : justice served or denied? / Stacey M. Studnicki // *Wayne State University Law School*. – 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://litigation-essentials.lexisnexis.com/webcd/app?action=DocumentDisplay&crawlid=1&doctype=cite&docid=40+Wayne+L.+Rev.+1533&srctype=smi&srcid=3B15&key=24187f7b971452a08ee63f88ba6be2d4>.
7. 18 U.S.C. para 3144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3144>.
8. Hutchins M. Detaining Witnesses / M. Hutchins, N. E. O'Malley // *Alameda County Attorney's office*. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://le.alcoda.org/publications/point_of_view/files/detaining_witnesses.pdf.
9. Hutchins M. Special Needs Detentions / M. Hutchins, N. E. O'Malley // *Alameda County Attorney's office*. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://le.alcoda.org/publications/point_of_view/files/SNDs.pdf.
10. Верховний Суд України. Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про превентивне затримання особи (осіб)» (реєстр. № 4471 від 17 березня 2014 року) / Верховний Суд України // *Правове управління Верховного Суду України*. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/b58056fd9c7f6dc4c225745700474565/3ca6e4298685ec43c2257cc3004bae4d?OpenDocument>.
11. Лутковська В. «У разі прийняття проекту Закону України «Про превентивне затримання особи», кожна затримана на його підставі особа може одразу звертатись до Європейського суду, який однозначно ухвалить рішення на її користь» / В. Лутковська // Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/valer%D1%96ya-lutkovska-u-raz%D1%96-prijnyattya-proektu-zakonu-ukraini-pro-preventivne-zatrimannya-osobi,-kozhna-zatrimana-na-jogo-p%D1%96dstav%D1%96-osoba-mozhe-odrazu-zvertatis-do-%D1%94vropejskogo-sudu,-yakij-odnoznachno-uxvalit-r%D1%96shennya-na-iii-korist/>.